

УДК 94 (477.86)

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРН
ЩОДО ДЕРЖАВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(1949-1963 РР.)****FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY
FOREIGN POLICY TOWARDS THE STATES
OF EASTERN EUROPE (1949-1963)****Бурачок Л. В.,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії факультету історії,
політології і міжнародних відносин,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(Україна, Івано-Франківськ),
e-mail: lilia.burachok@gmail.com

Burachok L.V.,

Ph.D, Associate Professor of the World History
Department, Faculty of History, Political Science
and International Relations, Vasyl Stefanyk
Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk),
e-mail: lilia.burachok@gmail.com.

У статті з'ясовано підхід урядів К. Аденауера до вирішення «східного питання» та визначаються концептуальні основи цього напрямку зовнішньої політики. Предметно розглянуто головні інструменти (доктрина Хальштейна) і головні проблеми (невизнання кордонів Одер – Нейсе) зовнішньої політики ФРН щодо держав Східної Європи. Принциповим при цьому було невизнання урядом Західної Німеччини післявоєнних кордонів у Європі. Відновлення державної єдності Німеччини, на думку К. Аденауера, повинно було відбутися саме на цій основі.

Ключові слова: історія ФРН, зовнішня політика ФРН, К. Аденауер, СРСР, НДР, доктрина Хальштейна, лінія Одер – Нейсе.

The article clarifies the approach of the governments of K. Adenauer to the solution of the "Eastern question" and defines the conceptual foundations of this direction of foreign policy. The main instruments (Holstein's doctrine) and the main problems (non-recognition of the Oder-Neisse borders) of Federal Republic of Germany foreign policy towards the states of Eastern Europe are considered. The principle of the West German government's non-recognition of post-war borders in Europe was fundamental. The restoration of German state unity, according to K. Adenauer, was to take place on this basis.

Keywords: the history of Federal Republic of Germany, foreign policy of Federal Republic of Germany, K. Adenauer, USSR, GDR, Holstein doctrine, Oder - Neisse line.

У 1945 р. Німеччина фактично втратила свою політичну незалежність. Майбутнє країни визначалося країнами-учасниками антигітлерівської коаліції, союзницькі відносини між

якими неухильно руйнувались. Протиріччя в планах наддержав щодо подальшого існування Німеччини і проблеми в узгодженні позицій сторін розділили країну на дві частини, утворивши таким чином «німецьке питання» післявоєнної світової політики. Протягом 1945 – 1960-х рр. дане питання було одним із найгостріших в системі міжнародних відносин і було тісно пов'язане з розвитком і перебігом «холодної війни». У той же час політичні протиріччя між США і СРСР накладали відбиток на відносини ФРН з блоком соціалістичних країн.

Метою даної статті є дослідження ролі К. Аденауера у здійсненні ФРН «східної політики» щодо країн соціалістичного табору після Другої світової війни. Для досягнення даної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати послідовність формування орієнтирів «східної політики» ФРН, визначити основні напрями «східної політики» К. Аденауера, охарактеризувати результати «східної політики», проаналізувати успіхи та негативні сторони здійснення ФРН «східної політики» та з'ясувати роль К. Аденауера у цьому процесі.

Джерельну базу даного дослідження становлять передусім опубліковані архівні матеріали стосовно «східної політики» ФРН. Основним для висвітлення цієї теми є збірник документів «История Германии: Документы и материалы» [1].

Проблема висвітлення «східної політики» та підхід до вирішення цього питання урядів К. Аденауера не знайшла свого ґрунтового дослідження в українській історіографії. Тому історіографічну основу для статті становлять праці німецьких, російських та англійських дослідників. А саме: роботи Г.-П. Шварца «Ера Аденауера» [12], Б. Бонвеча «Історія Німеччини» [2], Е. Майоніка «Німецька зовнішня політика» [11], Х. Клессмана «Німеччина Аденауера і східна політика» [14], Г.-Я. Штеле «Аденауер, Польща і «німецьке питання» [17], Ч. Уільямс «Аденауер. Батько нової Німеччини» [5], Єжов В. «Конрад Аденауер. Німець чотирьох епох» [4] та ін.

З відновленням свого формального суверенітету в 1954 р. уряд першого федерального канцлера К. Аденауера (1949 – 1963) отримав можливість проводити зовнішню політику з огляду на власне бачення, він увійшов в історію, як канцлер західної інтеграції [4]. За час його каденції ФРН перетворилася з окупованої, позбавленої суверенітету, буквально зруйнованої частини Третього рейха в економічно розвинену, інтегровану в західну систему союзів самостійну державу. При цьому західна інтеграція, безумовно, лягла в основу багатьох успіхів ФРН «ери Аденауера», в тому числі сприяла розвитку прогресивної політичної та економічної системи всередині держави. Таким чином, західний вектор зовнішньої політики К. Аденауера необхідно визнати цілковитим успішним [6].

Зовсім по-іншому розгортався східний вектор зовнішньої політики К. Аденауера. Успіхи на західному напрямі зовнішньої політики ФРН не компенсували відсутності прогресу на Сході, де знаходився ключ до національного возз'єднання. Вже в першій офіційній заяві канцлера К. Аденауера з німецького питання, виголошеній 21 жовтня 1949 р., підкреслювалося, що «Федеративна республіка залишається до об'єднання країни єдиним легітимним державним утворенням німецького народу... Тільки ФРН має право говорити від імені всіх німців». Безкомпромісна позиція Бонна, розрахована на швидке падіння комуністичної диктатури в НДР, зводила «німецьке питання» до «політичної риторики»: зазначав німецький історик Х. Клессман. Очолюваний християнськими демократами уряд вважав, що Захід не повинен вступати з СРСР ні в які переговори, поки не стане достатньо сильним для того, щоб чинити на нього тиск. К. Аденауер також визначав пріоритетним питання про возз'єднання Німеччини. Але будь-яка угода з СРСР, навіть найбільш загального характеру, могла бути досягнута лише на основі визнання сформованого статус-кво в Європі. А це означало б де-факто визнання розколу Німеччини, з чим федеральний уряд не міг примиритися. К. Аденауер вважав урегулювання німецького питання умовою переговорів з СРСР з проблем європейської безпеки і роззброєння. Ці переговори відбулися в ході Женевської наради глав урядів США, Англії, Франції та СРСР в липні 1955 р. Учасники Женевської зустрічі визнали взаємозв'язок між прогресом у питанні возз'єднання Німеччини і проблемою забезпечення європейської безпеки, що було зафіксовано в нейтральній формулі: «Вирішити німецьке питання відповідно до національних інтересів німецького народу і інтересів європейської безпеки». Тим самим німецьке питання стало лише однією з тем переговорів, а не їх попередньою умовою, як хотілося б К. Аденауерові. Така тенденція позначилася і на наступних переговорах представників великих держав, що стало фактором постійної заклопотаності німецького канцлера. Він побоювався можливою «змови» великих держав за рахунок Німеччини.

Якщо для К. Аденауера питання об'єднання Німеччини було пріоритетним, то позиція західних держав визначалася, передусім умовами «холодної війни», яка виключала тоді можливість вирішення німецького питання. Усвідомлюючи, що великі держави переслідують, перш за все, свої інтереси, К. Аденауер вважав за доцільне зробити крок до нормалізації відносин з СРСР, чому сприяла після смерті Сталіна «відлига» в Радянському Союзі [2, с. 121]. Відносини ФРН з СРСР у цей період були напруженими: К. Аденауер звинувачував радянську сторону в розколі Німеччини, виникнення соціалістичного табору в Європі вважав

експансією і головною загрозою європейській безпеці. Встановлення дипломатичних відносин з СРСР у 1955 р. незважаючи на повернення останніх німецьких військовополонених, не мало значних практичних результатів. Відмовляючись від конструктивного діалогу, К. Аденауер усе-таки визнавав, або змушений був визнати, сформовану значну роль Радянського Союзу на міжнародній арені. При цьому федеральний канцлер сподівався на те, що рано чи пізно СРСР перед обличчям консолідованої жорсткої позиції Заходу і в силу внутрішніх та зовнішніх проблем, в тому числі зважаючи на прийдешню кризу східного блоку, буде змушений здати свої позиції, в тому числі піти на возз'єднання Німеччини «в мирі і свободі, тобто за західним сценарієм». Ознаки кризи східного блоку К. Аденауер вбачав у прагненні Югославії до самостійності, в угорських і польських подіях 1956 р. Він сподівався, що суперечки в східному блоці рано чи пізно можуть знайти таку динаміку, яка може закласти основи для нової європейської системи відповідно до його поглядів.

В цьому зв'язку інтерес представляє такий структурний компонент східної політики К. Аденауера, як його безпосереднє ставлення до соціалістичних держав Східної Європи, крім СРСР. Тут у першу чергу необхідно констатувати, що перший федеральний канцлер сприймав ці країни лишень як сателіти, «які були надто слабкими, щоб забезпечити собі свободу дій на тривалий час» [7, с. 92]. Єдиним самостійним актором східного блоку для К. Аденауера завжди залишався Радянський Союз, який прагнув усіма можливими засобами зберегти контроль над своєю сферою впливу [8, с. 239]. Подібна позиція зумовила в цілому недиференційований підхід канцлера до цієї групи держав, який виявився у відмові від пошуку діалогу і від налагодження двосторонніх зв'язків.

Юридично встановленню дипломатичних відносин із соціалістичними державами Східної Європи перешкоджала «доктрина Хальштейна». Оточення К. Аденауера застосувало цей контрманевр на висловлювання в політичних колах, що відносинами з СРСР канцлер фактично визнав незворотність розколу Німеччини – щонайменше на найближче майбутнє. У західнонімецькій пресі цей тезис висловлювався простіше і гостріше: К. Аденауер просто-напросто «здав» східних німців. Контури доктрини були намічені вже на борту вертаючогося з Москви лайнера з делегацією ФРН на чолі з К. Аденауером [5, с. 508]. Доктрина отримала свою назву від прізвища державного секретаря міністерства закордонних справ ФРН В. Хальштейна. Її основні положення були сформульовані іншим видним дипломатом уряду К. Аденауера, керівником політичного відділу при міністерстві закордонних справ ФРН В. Греве. Доктрина була

прийнята бундестагом 22 вересня 1956 р. Під оплески присутніх К. Аденауер сказав: «Уряд Німеччини буде і в майбутньому оцінювати встановлення дипломатичних відносин третіх країн з НДР як «недружній акт» на адресу ФРН». Про те, яка реакція на це може бути з боку ФРН, не уточнювалося. Дотримуючись визначеної доктрини, уряд ФРН вимагав, щоб її єдину вважали законною представницею німецьких інтересів і надали право висловлюватися від імені всіх німців на сході та заході (претензія на виключне представництво). Свої вимоги Західна Німеччина мотивувала тим, що в західній частині Німеччини за результатами вільних виборів був створений уряд, тоді як у НДР панувала партійна диктатура. СРСР і решта держав східного блоку, а також НДР розробили так звану теорію двох держав. Згідно з нею, на теренах колишньої Німецької імперії постали дві суверенні німецькі держави. Федеральний уряд прагнув усіма способами завадити визнанню НДР іншими державами і встановленню з сусідкою дипломатичних стосунків [3, с. 374]. НДР з точки зору західнонімецьких політиків, розглядалася як незаконне державне формування. Навіть в офіційних політичних документах ФРН Східна Німеччина мала назву «зона» або навіть «незаконно окупована зона» [2, с. 121]. Відповідь радянської сторони була цілком передбачуваною: через тиждень після відльоту команди К. Аденауера між СРСР і НДР було підписано договір, згідно з яким дипломатичні місії двох держав перетворилися в посольства [8, с. 508-509].

Офіційного тексту, який свого часу був би оприлюднений як «доктрина Хальштейна», не існує. Відповідно до даної доктрини, уряд ФРН мав намір надалі кваліфікувати як «акт політичної недружелюбності» такі дії будь-якої третьої держави, як міжнародне правове визнання НДР, встановлення або збереження з нею дипломатичних відносин. Виняток робився тільки для СРСР як однієї з чотирьох держав, на які була покладена відповідальність за всю Німеччину. Всупереч думці журналіста ФАЦ, який придумав назву доктрини, її автором був зовсім не Хальштейна, а тодішній керівник політичного відділу міністерства закордонних справ В. Греве. «Доктрина Хальштейна» була озвучена в таких виступах: в урядовій заяві канцлера К. Аденауера від 22 вересня 1955 р. в німецькому бундестазі; у виступі юридичного радника Е. Кауфмана і В. Греве на нараді послів у міністерстві закордонних справ 8 грудня 1955 р. в Бонні; в інтерв'ю Вільгельма Греве головному редактору «Норд-Вестдойчер рундфунк» Г. Вендту 11 грудня 1955 р. Про результати наради послів 8 грудня 1955 р. держсекретар Хальштейна поінформував тільки в секретному внутрішньому циркулярі Міністерства закордонних справ від 16 грудня 1955 р. [1].

Доктрина Хальштейна від початку сприймалася в громадсько-політичній думці ФРН як один з найбільш суперечливих моментів німецької та «східної політики» К. Аденауера. Жвава дискусія з приводу доктрини розпочалася з моменту її появи. Типові докази на захист цього інструменту зовнішньої політики К. Аденауера наводить, наприклад, публіцист В. Цолль у статті «Про цінність доктрини Хальштейна». Доктрина, на його думку, перешкоджала прискоренню розколу Німеччини, так як запобігала широкому міжнародному визнанню «радянської зони». Вона привернула увагу світової спільноти, в тому числі і країн третього світу, до порушень прав людини в НДР, до неокolonіального характеру радянської зовнішньої політики в Східній Європі. Врешті-решт, доктрина Хальштейна була покликана показати всю серйозність намірів ФРН в питанні об'єднання і забезпечити їм міжнародну підтримку [9]. Ті ж аргументи наводять у своїх роботах про зовнішню політику ФРН один із авторів доктрини В. Греве [10] і депутат від ХДС Е. Майоніка [11]. З моменту своєї появи доктрина мала багато противників. У політичних колах ФРН в період канцлерства К. Аденауера ними були прихильники так званої «теорії вродженого пороку», які підкреслювали, що держави Східної Європи від початку підтримували і були зобов'язані підтримувати відносини з НДР, зважаючи на своє підпорядкування Москві [12, с. 32].

Дотримання ФРН доктрини Хальштейна привело її до розірвання дипломатичних відносин з Югославією. Хоча відносини Бонна з цією державою потенційно мали особливу вагу: після конфлікту Й. Б. Тіто з Й. Сталіним Белград міг розглядатися як «центр одночасно націонал-комуністичного і реформаторсько-комуністичного руху» [3, с. 375]. До того ж, Й. Б. Тіто декларував позаблоковий статус Югославії. Все це в теорії вписувалось в очікуванні К. Аденауером кризи в східному блоці. В 1955 р. були встановлені дипломатичні відносини ФРН і Югославії. Але вже в 1957 р., після офіційного визнання Югославії НДР, відносини було розірвано. Це був перший випадок застосування доктрини Хальштейна (інші – розрив відносин з Кубою в 1963 р. та Занзібаром в 1964 р.). Хоча доктрина виявилась ефективним засобом, яка стала на заваді дипломатичному визнанню НДР з боку неокomуністичних держав. Все ж на практиці вона не привела до повномасштабної відмови від визнання НДР на міжнародній арені, при цьому блокуючи розвиток відносин з східноєвропейськими країнами [3, с. 375].

Щодо К. Аденауера, то його позиція щодо країн Східної Європи докорінно не змінилася навіть після подій 1956 р. в Угорщині та Польщі, які на Заході багатьма трактувались як розвиток лібералізації і кризові прояви в східному блоці. В цей час в уряді К. Аденауера об-

говорювались можливості переходу до «нової східної політики». Зокрема, розроблялось питання про нормалізацію відносин з Польщею: встановлення з нею торгових контактів і проголошення відмови від насилля у двосторонніх зв'язках. Західнонімецький посол в Югославії Пфайдерер навіть зустрівся з міністром закордонних справ Польщі А. Рапацьким і обговорив ці можливості. Один із радників канцлера К. О. Скібовський здійснив ознайомчу поїздку до Польщі [15]. Однак після того, як керівник Польщі В. Гомулка висунув вимогу визнання лінії Одер-Нейсе в якості остаточного польсько-німецького кордону, західнонімецька ініціатива зупинилась. Незабаром розпочалась Берлінська криза. Таким чином, уявлення К. Аденауера з німецького питання в частині невизнання післявоєнного східного кордону блокували розвиток відносин з державами Східної Європи.

В обмежених рамках можна говорити про особливе ставлення К. Аденауера до Польщі. Поряд із Францією та Ізраїлем, канцлер визнавав особливу моральну відповідальність Німеччини перед Польщею за Другу світову війну [16, с. 48]. До того ж, для К. Аденауера Польща залишалась католицькою західноорієнтованою державою. Однак не слід переоцінювати масштаб значення подібних поглядів. Німецький історик Г.-Я. Штеле, наприклад, так характеризує ставлення К. Аденауера до Польщі: «Цей рейнський католик, для якого вже протестанська Пруссія лежала в чужій стороні, правда, відчував до ще більш віддаленої Польщі симпатію, але вона ледь торкнулась його політичних думок і дій» [17, с. 80].

Головну перешкоду для розвитку західнонімецько-польських відносин становила невирішена проблема післявоєнних кордонів, пов'язана з питанням німецьких біженців зі східних територій. К. Аденауер відмовлявся визнавати лінію Одер-Нейсе як німецько-польський кордон. Відповідно до Потсдамських домовленостей держав-переможниць, території на схід від лінії Одер-Нейсе «до остаточного визначення західного кордону Польщі» мирним договором з Німеччиною «повинні перебувати під управлінням Польської держави» [18, с. 134-135]. К. Аденауер розглядав регулювання німецько-польського кордону в нерозривному зв'язку з майбутнім возз'єднанням і укладенням мирного договору з Німеччиною. У 1952 р. під час консультацій із західними союзниками з приводу «Німецького договору» К. Аденауер спробував зобов'язати їх підтримати його прагнення до возз'єднання Німеччини з включенням територій Східної Пруссії, що відійшли до Польщі за Потсдамськими угодами, на що отримав відмову [19, с. 891-893]. У 1953 р. канцлер озвучив думку про можливість створення польсько-німецького «кондомініуму» для управління цими територіями. В цілому в більшості офіційних

висловлювань К. Аденауер вимагав єдності Німеччини з включенням східних територій, тобто в межах 1937 р.

Така позиція К. Аденауера мала багато в чому популістський підтекст [20, с. 47-48]. Зовнішньополітична проблема лінії Одер-Нейсе звужувалася до внутрішньополітичної проблеми біженців зі східних територій. Їх число у ФРН досягло 10-15 мільйонів, разом з родичами і співчуваючими це був величезний електорат. Біженці інтегрувалися в політичну систему: у 1950 – 1957 рр. у бундестазі був представлений «Блок вигнаних і позбавлених прав», що входив до правлячої парламентської коаліції. По всій ФРН існували «земляцтва Східної Пруссії», «земляцтва судетських німців» та ін.

Ці союзи, виходячи з розробленого ними ж «права на батьківщину», висували політичні вимоги щодо повернення земель, що входили до складу Німеччини до Потсдамських угод союзників 1945 р. Союзи мали свої газети і видавництва. У 1999 р. у ФРН був виданий збірник документів «К. Аденауер у дипломатичному листуванні з біженцями і переміщеними особами». Основна думка на відповідь листів К. Аденауера біженцям – визнання несправедливості і неправомірності переселення німців зі східних територій та підтримка надії, що коли-небудь вони зможуть повернутися на історичну батьківщину [21].

К. Аденауер у приватних бесідах визнавав втрату східних територій. Його невизнання лінії Одер-Нейсе розглядалося ним через призму передвиборних, популістських міркувань. Провідний німецький фахівець політики К. Аденауера, історик Г.-П. Шварц відзначає, що К. Аденауер не наважувався на докорінне покращення відносин з Польщею, виходячи з майбутніх виборів 1957 і 1961 рр., у яких не хотів втрачати велику групу електорату [12, с. 42]. Один з відомих критиків східної політики К. Аденауера, історик К. Клессманн, також вважає, що перший федеральний канцлер мало уявляв можливим повернення східних територій і «незаслужено здобув на Сході славу реваншиста» [14, с. 61]. Біженці виступали, на думку К. Клессманна, як важливий «потенціал на виборах» [14, с. 76].

Німецько-польський прикордонний конфлікт перешкоджав налагодженню конструктивних двосторонніх відносин. Всі інші, протягом більше чотирьох десятиліть складності мали по відношенню до цього другорядне значення. Цейтривалий конфлікт значною мірою детермінував з кінця Другої світової війни політику обох держав [22].

У світлі інформації низки джерел виглядає обґрунтованим те, що К. Аденауер, як і його міністр закордонних справ Г. фон Брентано, не розраховували всерйоз на повернення колишніх східних провінцій. Історик і один з видавців творчої спадщини канцлера А. Баринг

у коментованому листуванні К. Аденауера з міністром закордонних справ Г. фон Брентано наводить уривок одного з листів останнього: «Я особисто бачу це питання (лінії Одер-Нейсе) у взаємозв'язку з возз'єднанням, і я вважаю дуже навіть можливим, що німецький народ одного разу буде поставлений перед питанням, чи готовий він відмовитися від цих областей, щоб цим звільнити 17 мільйонів німців в Радянській зоні, або він не захоче цього робити, тільки щоб наполягати на досить проблематичні вимоги на східні області» [23, S. 192].

Історик А. Фрон публікував важливе джерело у статті «Аденауер і німецькі східні області в п'ятдесяті роки» [24]. Відповідно до думки автора, К. Аденауер на початку 1950-х рр. висував вимоги з приводу повернення східних територій з «технічних» причин: для мобілізації західних союзників, для прискорення інтеграції з метою запобігання наростанню націоналістичних настроїв у ФРН [24, S. 502-503]. А. Фрон наводив цитату, згодом запозичену в нього іншими авторами, правда, ставлячи під сумнів автентичність висловлювань. Мова йде про записки шеф-редактора інформаційного агентства DPA, згодом депутата від СДПН Ф. Зенгера, який передає зміст розмови К. Аденауера з головою СДПН Е. Олленхауером у 1953 році. Ф. Зенгер у своїх записках наводить слова К. Аденауера: «Ми спочатку ще повинні заплатити. Адже ми ще не розрахувалися. Тому що немає невирішеності, пане Олленхауер, тому що всі питання давно вирішені. Одер-Нейсе, східні області і т. д. Вони втрачені! Їх більше немає!» [24, S. 522]. А. Фрон ставив під сумнів достовірність джерела, оскільки підтвердження Олленхауером факту бесіди не існує, як і інших її доказів. Проте, той же А. Фрон робив висновок, що К. Аденауер, який не покладав надій на допомогу західних держав у подібних домаганнях. Канцлер вважав за краще тримати питання відкритим з надією на зміни на Сході та майбутнє регулювання питання кордонів новим мирним договором з Німеччиною. Визнання лінії Одер-Нейсе могло також стати ціною за возз'єднання. Авторитетний німецький історик Г.-П. Шварц також підкреслює, що К. Аденауер уже давно був скептично налаштований щодо східних областей, «чи зможуть вони взагалі коли-небудь знову бути заселені німцями», і посилається на цитату, наведену в роботі А. Фрона. При цьому Г.-П. Шварц також передбачав намір К. Аденауера ввести в гру – це питання в ході можливих переговорів щодо возз'єднання: канцлер уже в ранній період розмірковував про зв'язок «між возз'єднанням і відмовою від східних територій», але не втрачав надії і на поступки [25, S. 115].

Таким чином, можна припустити, що К. Аденауер намагався пов'язати проблему східного кордону з питанням возз'єднання Ні-

меччини і укладення нового мирного договору, а до цього часу вважав за краще залишити його відкритим, тобто в діях канцлера простежується не тільки популізм і передвиборна агітація, а й реальний зовнішньополітичний розрахунок.

К. Аденауер відмовляв державам Східної Європи в політичній самостійності, вбачаючи в них лише сателітів СРСР, а корінній нормалізації відносин з країнами східного блоку заважали його основні переконання в німецькому питанні. На практиці розвитку двосторонніх зв'язків перешкоджала доктрина Халльштейна і невизнання кордону Одер-Нейсе (у випадку з Польщею). Доктрина Халльштейна загалом показала себе як неефективний інструмент зовнішньої політики ФРН. У факті невизнання кордону Одер-Нейсе виділяються дві складові: популістське бажання заручитися підтримкою виборців в особі біженців зі східних територій і довгостроковий розрахунок зв'язати цю проблему з можливими переговорами щодо возз'єднання. Слід констатувати обмежену гнучкість і здатність до діалогу в східному напрямку, негативний вплив основних установок в області німецької політики. В результаті ставлення до країн Східної Європи постає як безсумнівний недолік східної політики К. Аденауера. Поступове повернення традиційно сильної присутності і впливу ФРН в регіоні починається з « нової східної політики » Віллі Брандта, яка була заснована вже на принципово іншій зовнішньополітичній доктрині.

Список використаних джерел

1. История Германии: учебное пособие: в 3 т. – Т.3 / под общ. ред. Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. – М.: КДУ, 2008. – Документы и материалы / отв. ред. С. А. Васютин, Ю. В. Галактионов, Л. Н. Корнева. – 592 с.
2. Бонвеч Б. История Германии / Б. Бонвеч, Ю. Галактионов: в 3 т. – Т.2. – М., 2008. – 544 с.
3. Брокгауз Ф. История Німеччини в світлинах / Ф. Брокгауз. – К.: Юніверс, 2010. – 568 с.
4. Ежов В. Конрад Аденауер. Немец четырёх эпох / В. Ежов. – М.: Молодая гвардия, 2003. – 311 с.
5. Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии / Ч. Уильямс; Пер. с англ. А. М. Филитова. – М.: ООО «АСТ», 2002. – 472 с.
6. Петелин Б. В. Конрад Аденауэр: патриарх германской политики / Б. В. Петелин // Новая и новейшая история. – 2006. – № 3. – С. 142-169.
7. Schwarz H.-P. Das außenpolitische Konzept Konrad Adenauers / H.-P. Schwarz // Adenauer-Studien I. – Mainz: Matthias-Grünwald-Verlag, 1971. – S. 71-108.
8. Павлов Н. В. История внешней политики Германии от Бисмарка до Меркель / Н. В. Павлов. – М.: Международные отношения, 2012. – 800 с.
9. Zoll W. Über den Wert der Hallstein-Doktrin / W. Zoll // Außenpolitik. – 1963. – Heft 9. – S. 602-609.
10. Гreve В. Германская внешняя политика в послевоенное время: пер. с нем. / В. Гreve. – М.: Изд-во иностран. лит., 1961. – 211 с.

11. Майоника Э. Германская внешняя политика. Проблемы и решения: пер. с нем. / Э. Майоника. – М.: Прогресс, 1965. – 349 с.
12. Schwarz H.-P. Die Ära Adenauer 1957–1963 / H.-P. Schwarz // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3. – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983. – 462 S.
13. Schwarz H.-P. Adenauer. Der Staatsmann: 1952 – 1967 / H.-P. Schwarz. – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1991. – 1083 S.
14. Klessmann C. Adenauers Deutschland und Ostpolitik 1955–1963 / C. Klessmann // Adenauer und die deutsche Frage. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. – S. 61–79.
15. Синдеев А. А. Сближение с Польшей, или Когда началась новая европейская политика ФРГ? / А. А. Синдеев // Современная Европа. – 2011. – № 4. – С. 124–130.
16. Bender P. Neue Ostpolitik. Vom Mauerbau zum Moskauer Vertrag / P. Bender. – München: Deutsche Taschenbuch-Verlag, 1986. – 289 S.
17. Stehle H. Adenauer, Polen und die Deutsche Frage / H. Stehle // Adenauer und die deutsche Frage. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988. – S. 80–98.
18. Потсдамская конференция трех держав / Под ред. Б. Г. Гафурова [и др.] // Хрестоматия по новейшей истории. В 3 т. Т. II. 1939–1945. – М.: Издво соц.-эконом. лит-ры, 1960. – С. 134–135.
19. Schwarz H.-P. Adenauer. Der Aufstieg: 1876–1952 / H.-P. Schwarz. – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1986. – 1024 S.
20. Раш Г. Куда идёт Западная Германия? Размышления профессора Франкфуртского университета: пер. с нем. / Г. Раш. – М.: Прогресс, 1965. – 140 с.
21. Konrad Adenauer im Briefwechsel mit Flüchtlingen und Vertriebenen / Hrsg. von H. P. Mensing. – Bonn: Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, 1999. – 187 S.
22. Bingen D. Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949 – 1991 / D. Bingen. – Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1998. – 379 S.
23. Baring A. Sehr verehrter Herr Bundeskanzler! Heinrich von Brentano im Briefwechsel mit Konrad Adenauer 1949 – 1964 / A. Baring. – Hamburg: Hoffman und Campe, 1974. – 511 S.
24. Frohn, A. Adenauer und die deutschen Ostgebiete in den fünfziger Jahren / A. Frohn // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. – 1996. – Heft 4. – S. 485–525.
25. Schwarz H.-P. Anmerkungen zu Adenauer / H.-P. Schwarz. – München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2004. – 218 S.